

EXAFS – lokalna sonda strukturalna

Wg. Agnieszka Witkowska i J. Rybicki

EXAFS – trochę historii

EXAFS - Extended X-ray Absorption Fine Structure

- odkrycie: Fricke 1920, Hertz 1920;
- zależność od temperatury: Hanawelt 1931;
- pierwsze wyjaśnienie dla kryształów (LRO – błędne): Kronig 1931;
- pierwsze wyjaśnienie dla molekuł (SRO – poprawne): Kronig 1932;

współczesna teoria EXAFS (Sayers, Lytle, Stern 1970)

+

postęp w technikach eksperymentalnych
(źródła promieniowania synchrotronowego, PS)

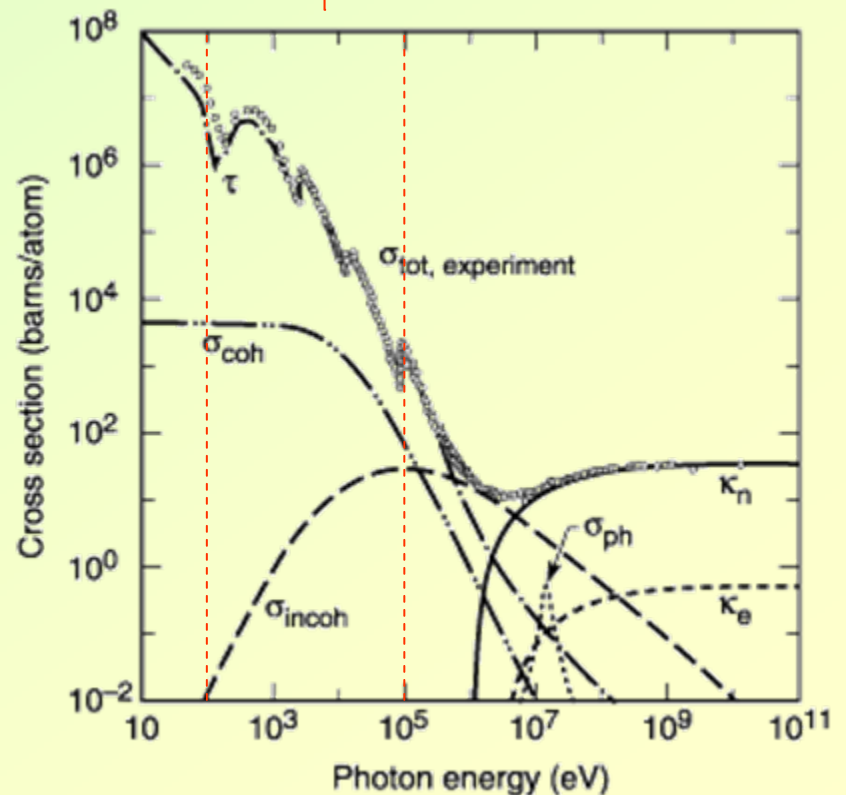

gwałtowny rozwój metody EXAFS (od 1970)

XAS – X-ray Absorption Spectroscopy

Oddziaływanie promieniowania z materią

- absorpcja fotoelektryczna, τ
- rozproszenie sprężyste (Rayleigha), σ_{coh}
- rozproszenie niesprężyste (Comptona), σ_{incoh}
- kreacja pary $e^- - e^+$, κ

E_{fotonu} od 0.1keV do 100keV
 λ_{fotonu} od 100 Å do 0.1 Å

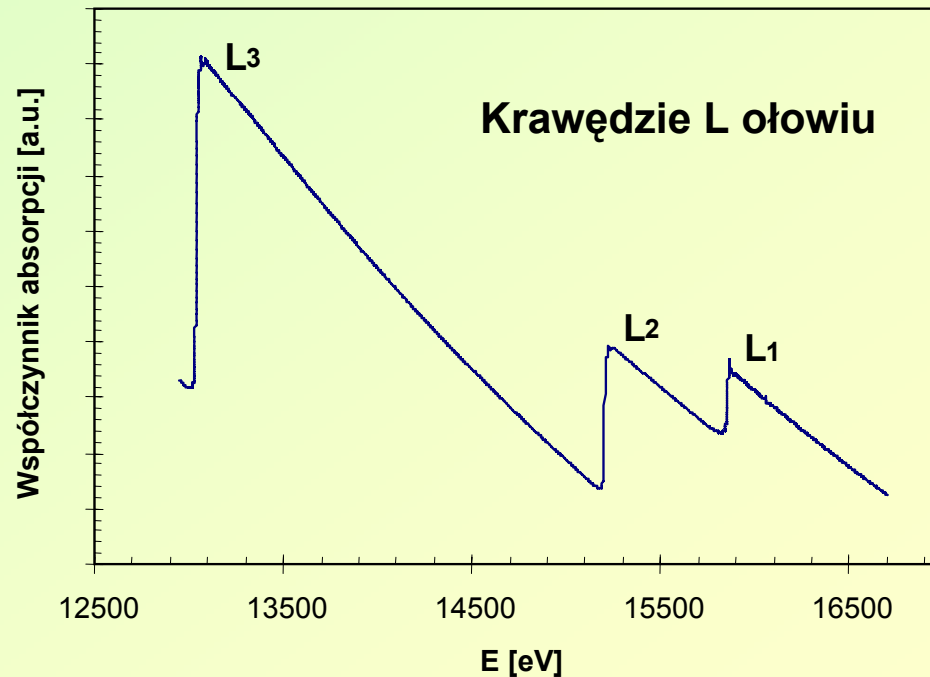
XAS – X-ray Absorption Spectroscopy

$n = 1 \Rightarrow$ K ($1s_{1/2}$)

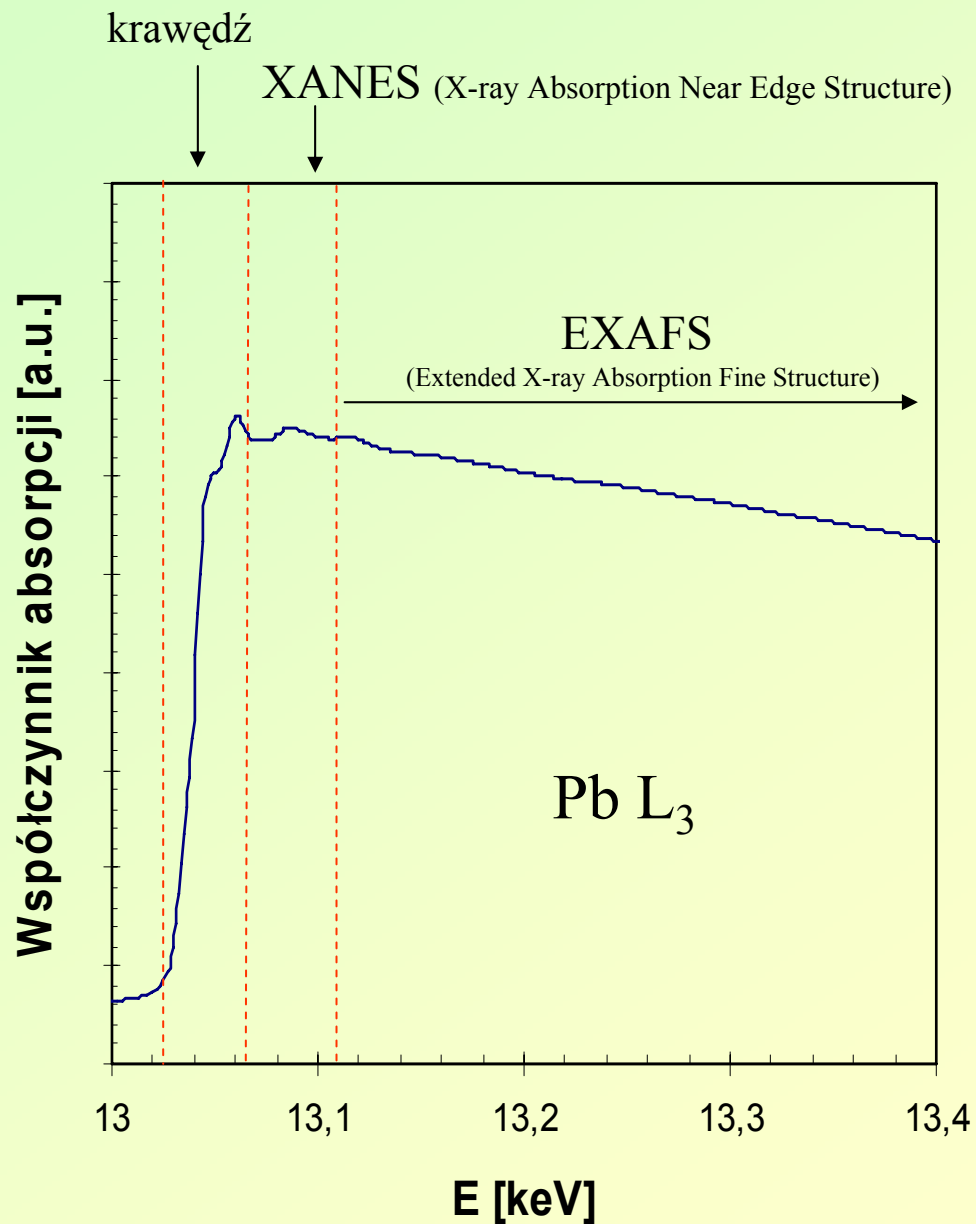
$n = 2 \Rightarrow$ L: L_1 ($2s_{1/2}$), L_2 ($2p_{1/2}$), L_3 ($2p_{3/2}$)

$n = 3 \Rightarrow$ M: M_1 ($3s_{1/2}$), M_2 ($3p_{1/2}$), M_3 ($3p_{3/2}$), M_4 ($3d_{3/2}$), M_5 ($3d_{5/2}$)

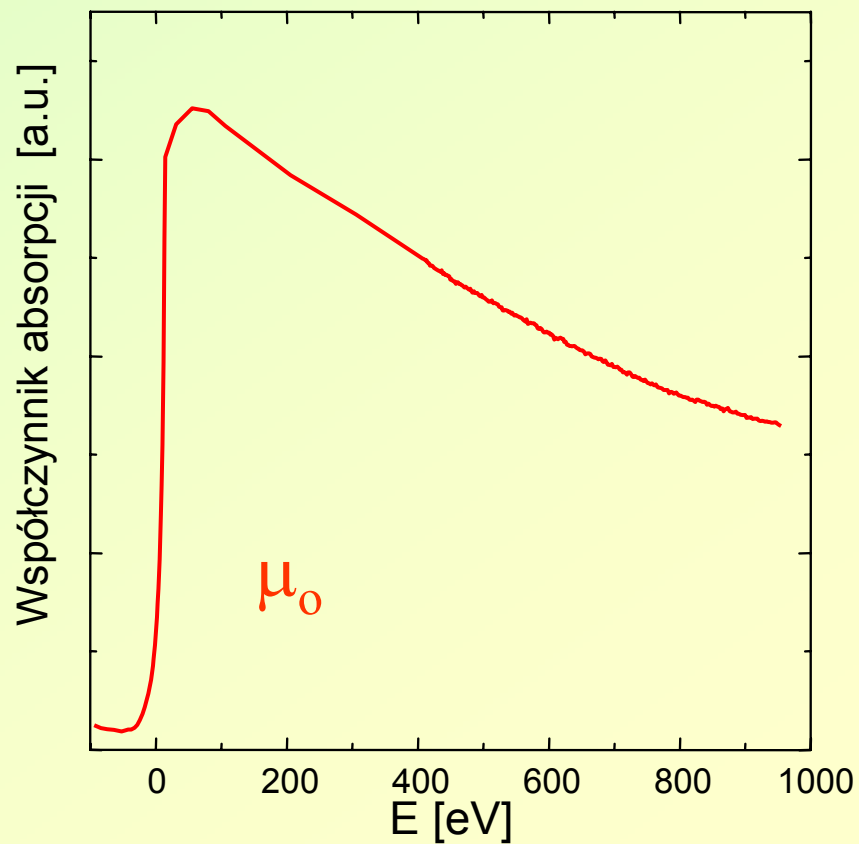
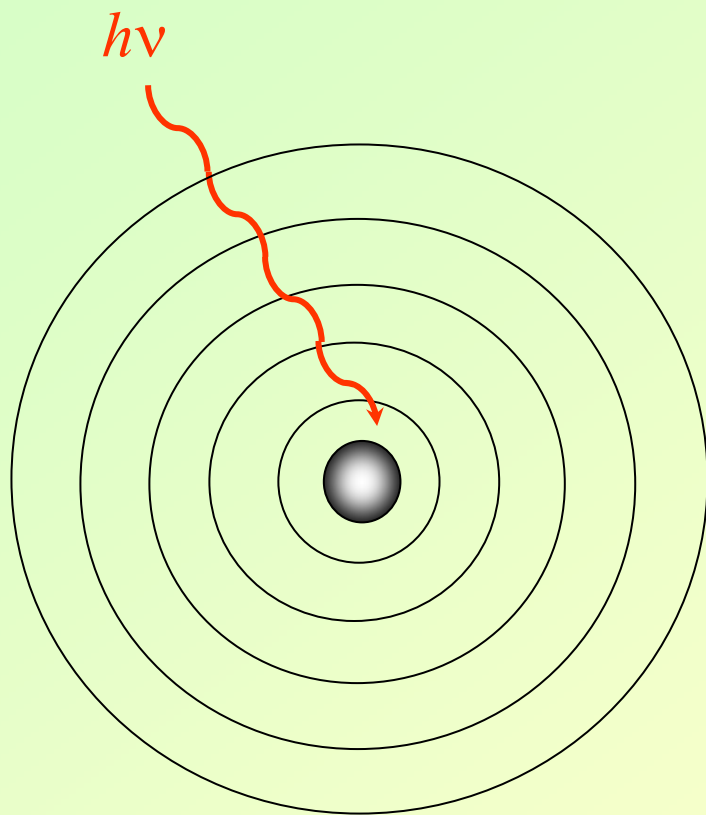
$n = 4 \Rightarrow$ N, $n = 5 \Rightarrow$ O ...

XAS – X-ray Absorption Spectroscopy

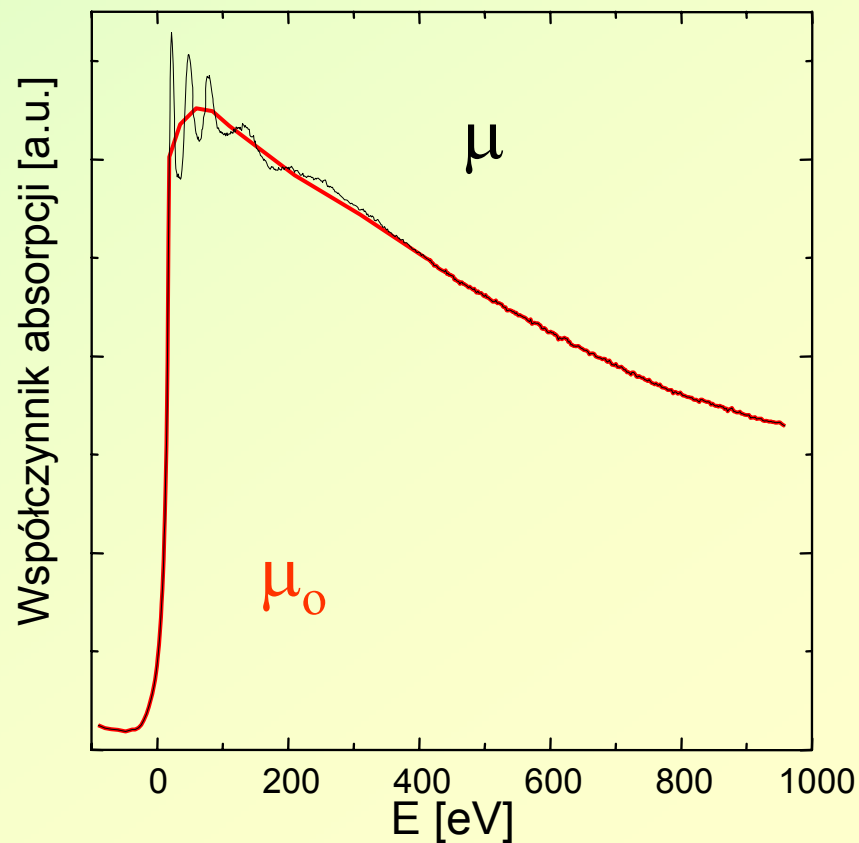
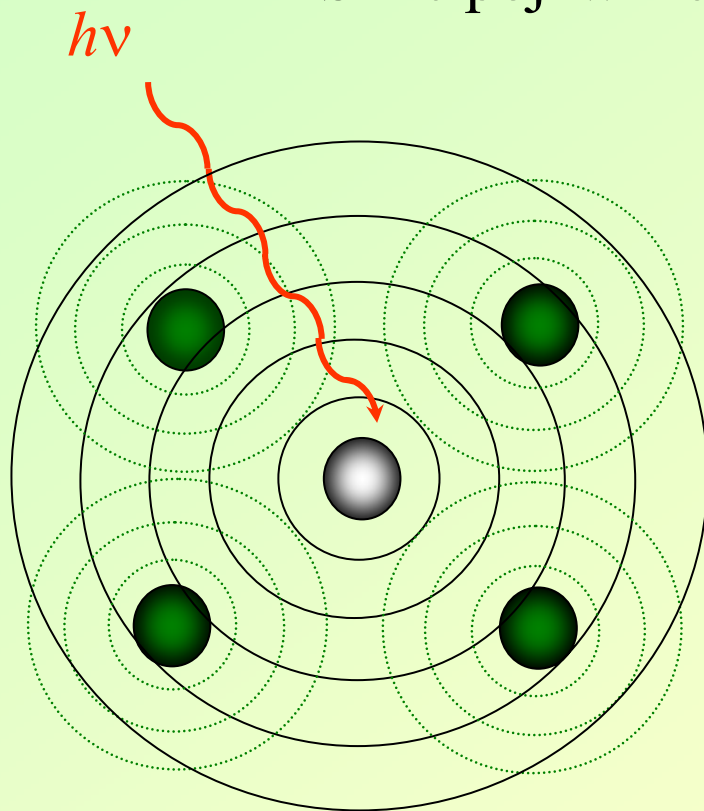

EXAFS – idea zjawiska

EXAFS – idea zjawiska

EXAFS nie pojawia się dla izolowanych atomów

EXAFS - teoria

$$\frac{du}{dx} = -\mu u$$

u – gęstość energii promieniowania X

μ – współczynnik absorpcji w fazie skondensowanej

Sygnal EXAFS:

$$\chi = \frac{\mu - \mu_0}{\mu_0}$$

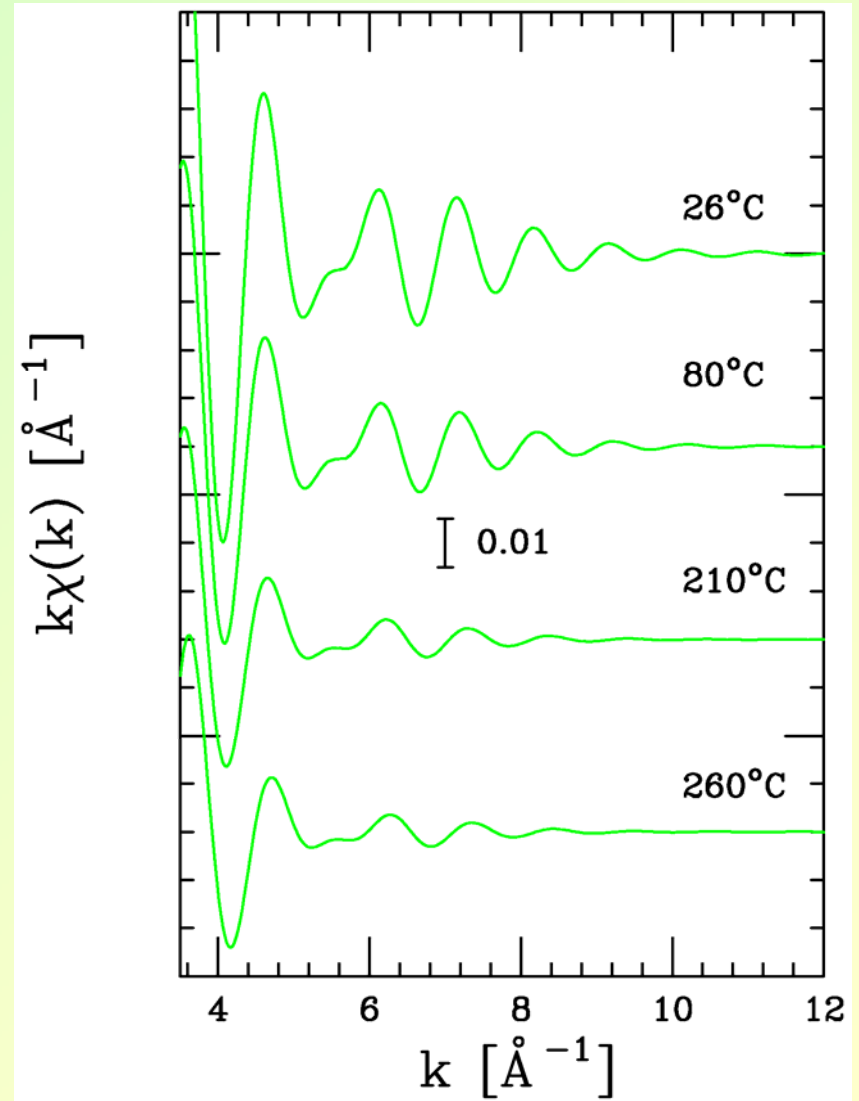
μ_0 - współczynnik absorpcji izolowanego atomu

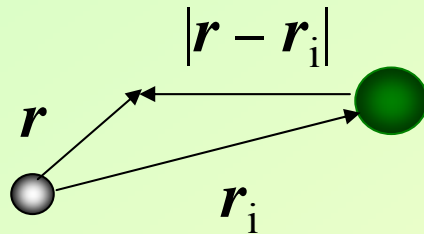
EXAFS - teoria

k – wektor falowy
fotoelektronu

$$k = \sqrt{\frac{2m}{\hbar^2} (E_{h\nu} - E_{próg})}$$

EXAFS – teoria (opisowo)

1. Amplituda fali wychodzącej jest proporcjonalna do:

$$\frac{\exp(ikr)}{r}$$

2. Amplituda fali rozproszonej wstecznie jest proporcjonalna do:

$$T_i(2k) \times \frac{\exp(ikr_i)}{r_i} \times \frac{\exp(ik|\mathbf{r} - \mathbf{r}_i|)}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}_i|}$$

EXAFS – teoria (opisowo)

3. W punkcie $r = 0$ (blisko centrum absorbującego) amplituda fali wstecznie rozproszonej jest proporcjonalna do:

$$T_i(2k) \times \frac{\exp(i2kr_i)}{r_i^2}$$

a uwzględniając zmienność potencjału na drodze $2r_i$ (wpływ pól atomu centralnego i rozpraszającego):

$$T_i(2k) \times \frac{\exp(i2kr_i + \delta_i(k) - \pi / 2)}{r_i^2}$$

EXAFS – teoria (opisowo)

4. Część rzeczywista ostatniego wyrażenia jest proporcjonalna do EXAFSu:

$$\chi_i(k) = \frac{m}{2\pi\hbar^2} t_i(2k) \frac{\sin[2kr_i + \delta_i(k)]}{(kr_i)^2}$$

5. Dla kilku atomów wstecznie rozpraszających:

$$\chi(k) = \sum_i \chi_i(k) = \sum_i \frac{m}{2\pi\hbar^2} t_i(2k) \frac{\sin[2kr_i + \delta_i(k)]}{(kr_i)^2}$$

EXAFS – teoria (opisowo)

6. Czas życia fotoelektronu

(uwzględniony w języku drogi swobodnej, $\lambda \sim 4\text{-}7\text{\AA}$)

$$\chi(k) = \sum_i \frac{m}{2\pi\hbar^2} t_i(2k) \times \exp\left(\frac{-2r_i}{\lambda}\right) \times \frac{\sin[2kr_i + \delta_i(k)]}{(kr_i)^2}$$

7. Rozrzut odległości międzyatomowych wokół wartości R_i (σ):

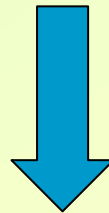
$$\chi(k) = \frac{m}{2\pi\hbar^2 k^2} \sum_i N_i \frac{t_i(2k)}{R_i^2} \times \exp(-2k^2\sigma_i^2) \times \exp\left(\frac{-2R_i}{\lambda}\right) \times \sin[2kR_i + \delta_i(k)]$$

EXAFS - teoria

Widmo absorpcji zależy od **składu** **i struktury** najbliższego otoczenia atomu centralnego (fotoabsorbera).

Skład (typ atomu wstecznie rozpraszającego) – zmiana natężenia wstecznego rozproszenia w funkcji energii fotoelektronu

Struktura (odległość między fotoabsorberem i atomem rozpraszającym) – zmiana różnicy faz w funkcji energii fotoelektronu

EXAFS - lokalna sonda strukturalna

EXAFS ↔ struktura

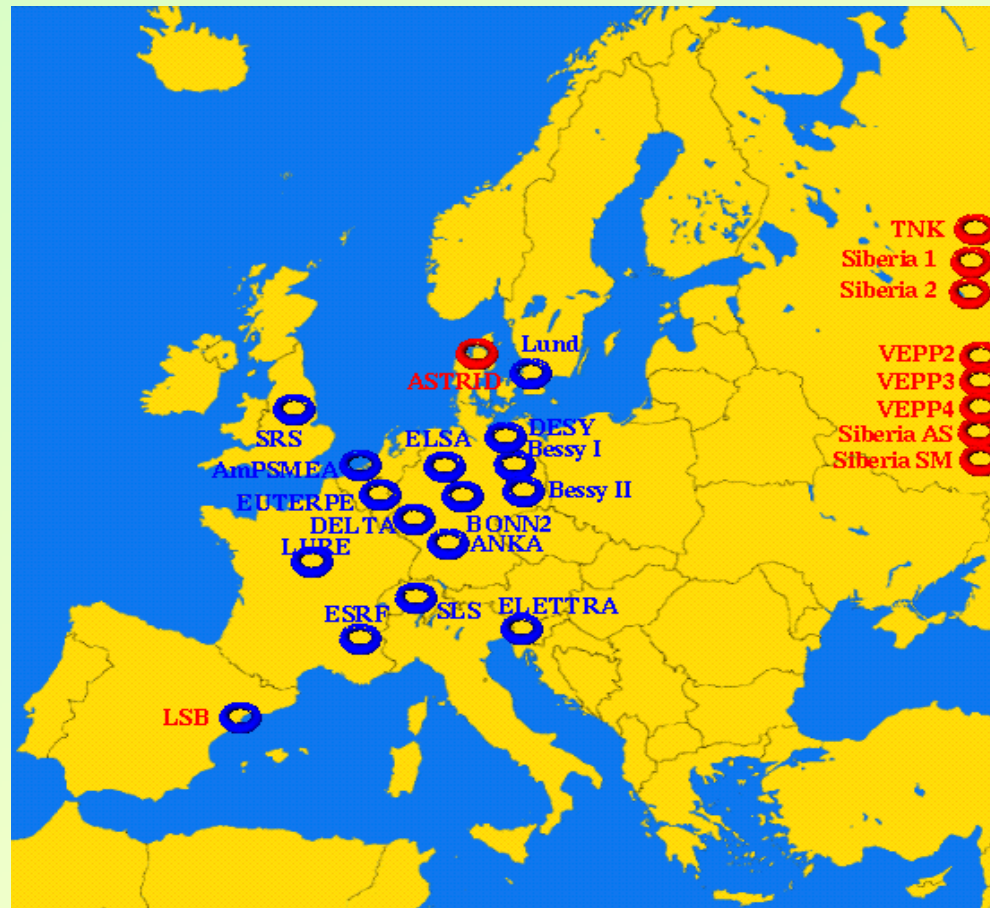
Zalety:

- nie jest potrzebne uporządkowanie dalekiego zasięgu;
- “selektywność atomowa”;
- prostota i krótki czas trwania eksperymentu;
- stosunkowo (!?) prosta analiza wyników;
- szeroko zakres zastosowań (molekuły dwuatomowe, kryształy, szkła, ciecze, układy biologiczne)

Słabości:

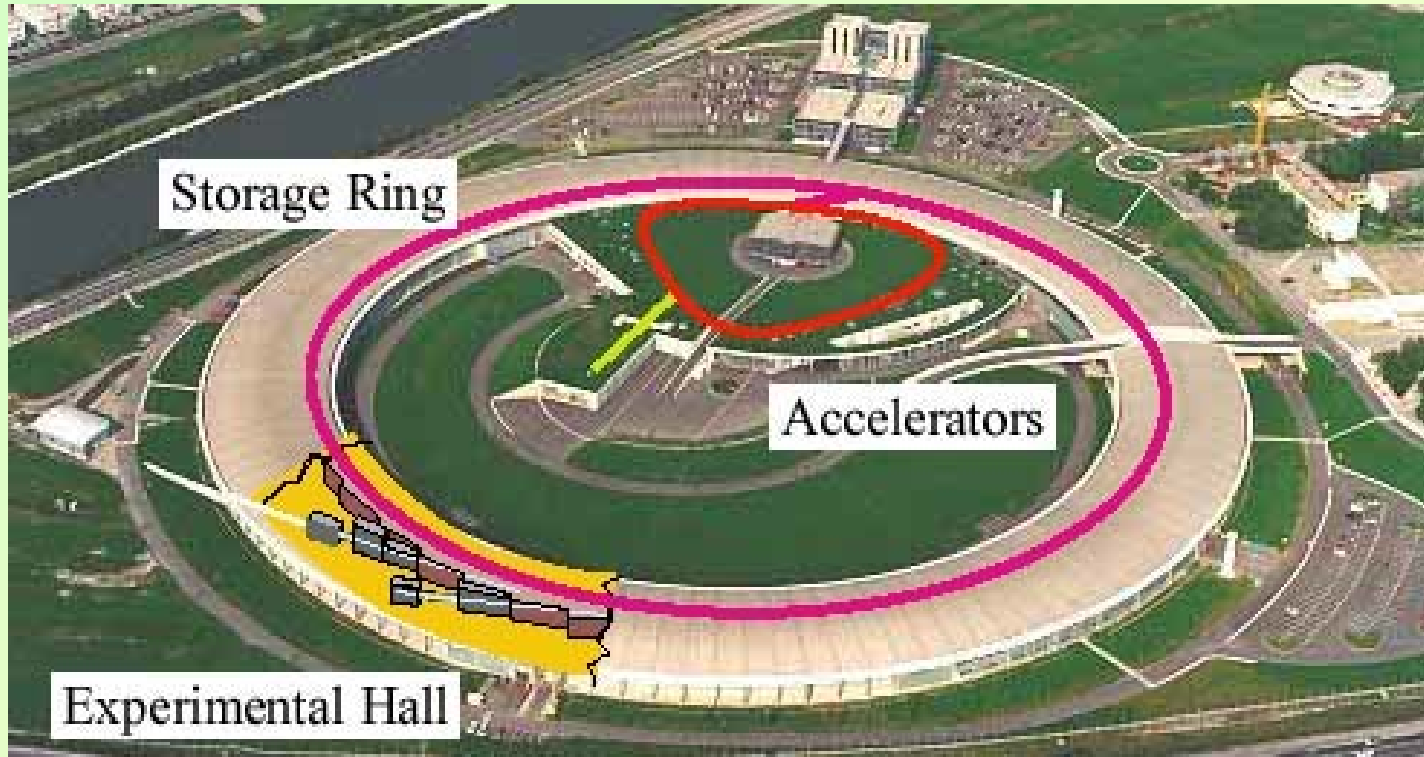
- nie daje informacji o średnim i dalekim zasięgu;
- ograniczone możliwości wyznaczenia rozkładów kątowych;
- niejednoznaczność przy zbyt dużej dyspersji
odległości międzyatomowych ($\text{rms} > 0.3 \text{ \AA}$);
- trudność dostępu do źródeł PS

EXAFS – laboratoria w Europie

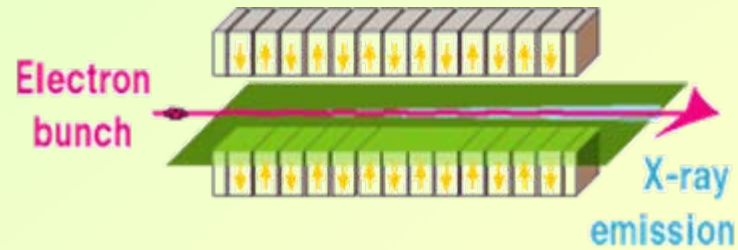
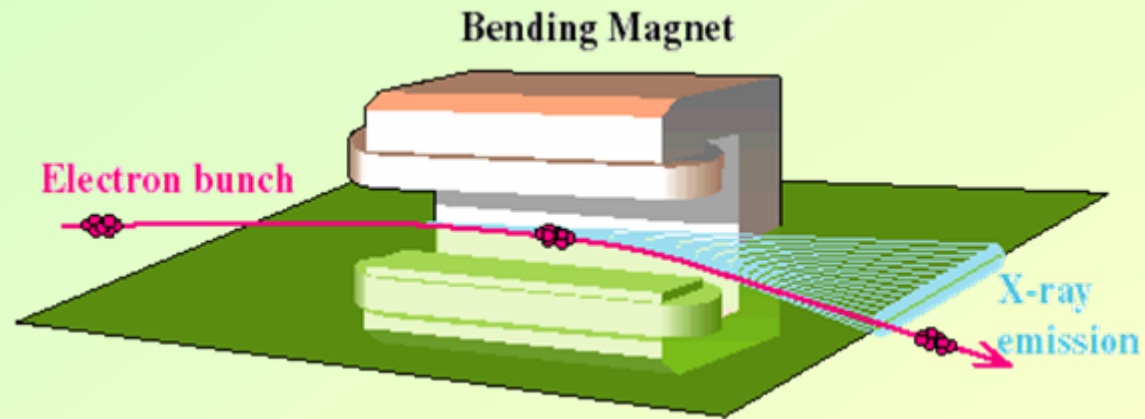
EXAFS - ESRF, Grenoble

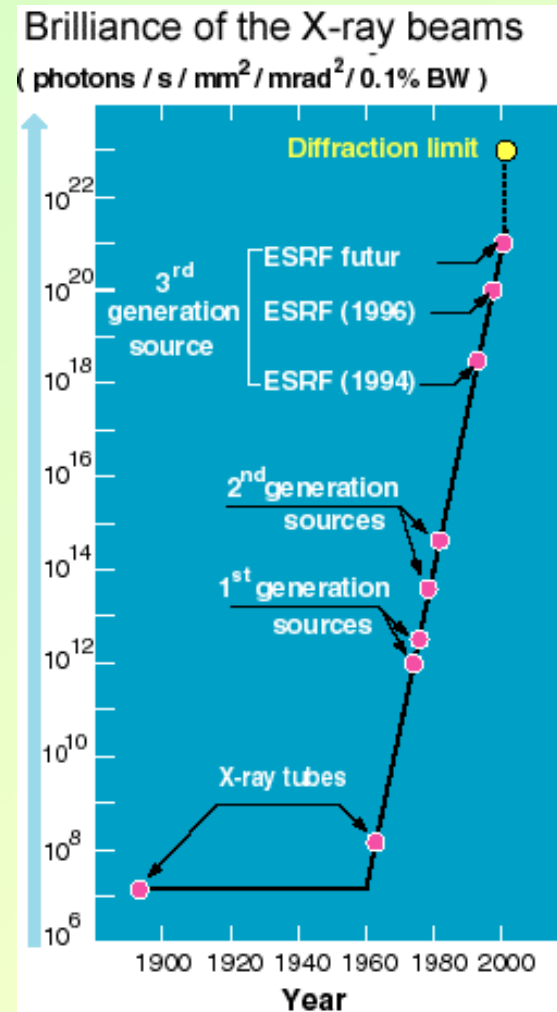
Akcelerator: Linac	16m długości, E=200MeV
Booster	300m długości, E=6GeV
Główny pierścień	844m długości

EXAFS - ESRF, Grenoble

Metody pozyskiwania PS

Jasność

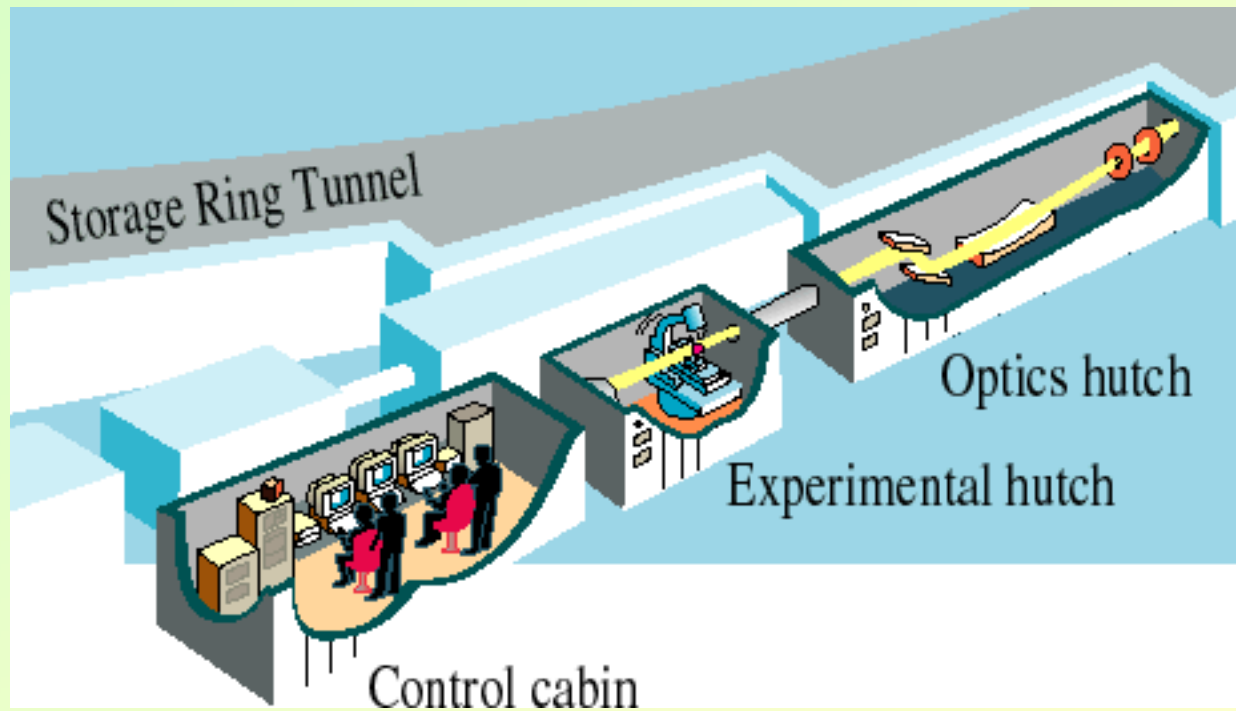
Jasność uzyskiwanego PS: $\sim 10^{21}$ fotonów/(s mm² mrad² 0.1%BM)

(w lampie rentgenowskiej: $\sim 10^7$ fotonów/(s mm² mrad² 0.1%BM))

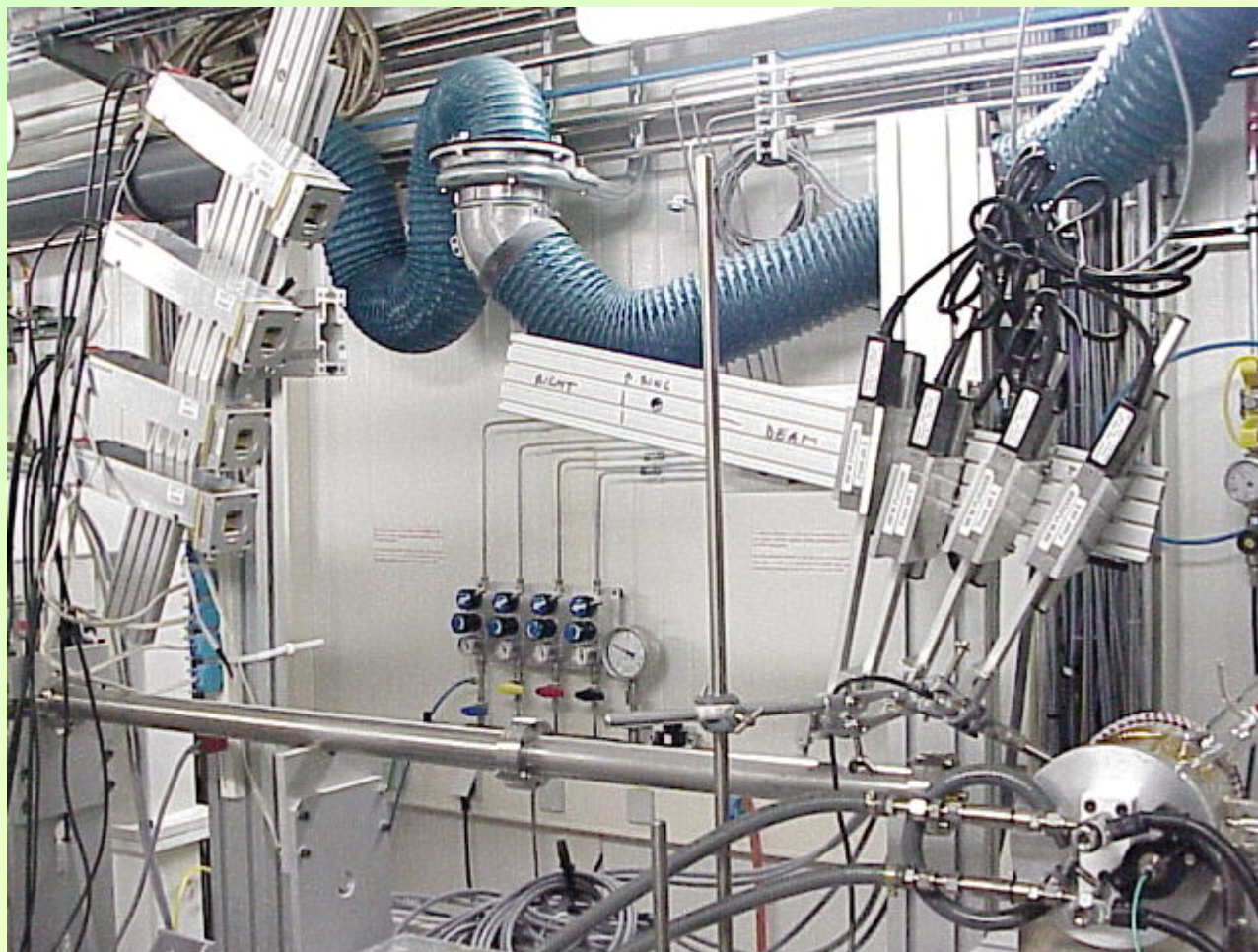
Front-end

Doświadczenie

Doświadczenie

Doświadczenie

$$I(d,E) = I_0(E) e^{-\mu(E)\cdot d}$$

$I_0(E)$ – strumień fotonów o energii E padających na próbkę

$I(d,E)$ – strumień fotonów opuszczających próbkę o grubości d

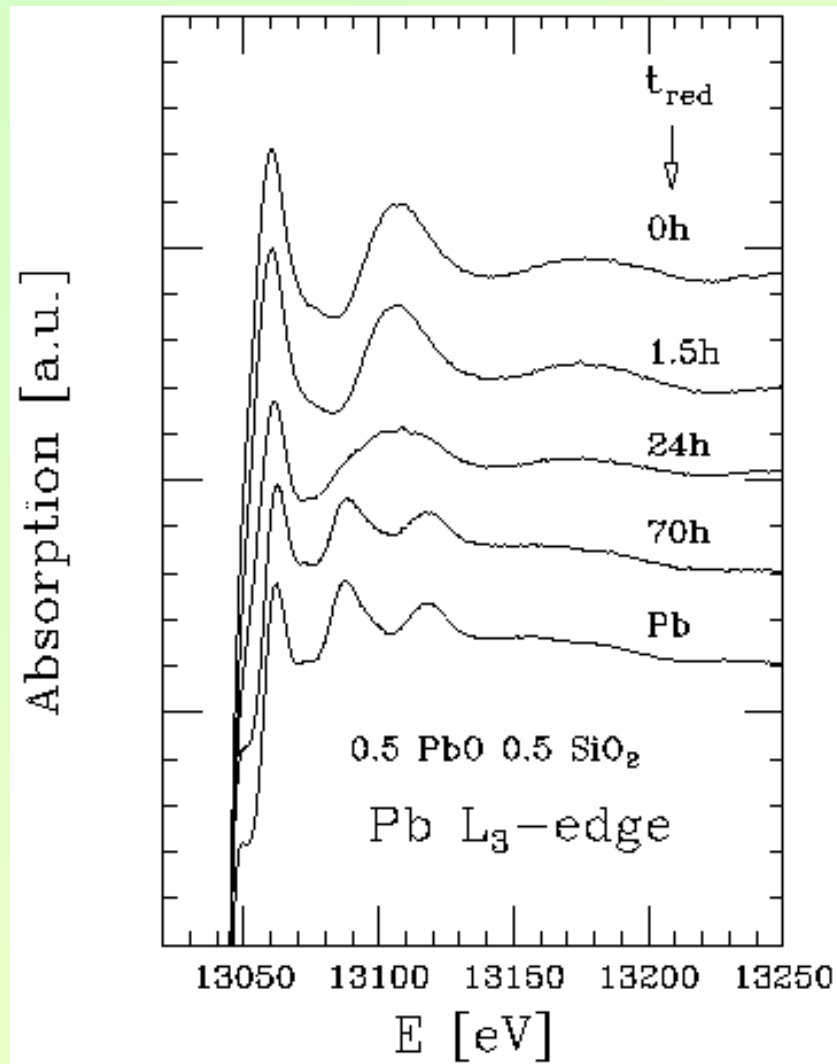
$$\sigma = \mu/n = 1/(nd) \ln(I_0/I)$$

n – koncentracja centrów fotoabsorbujących

$$\alpha = n \cdot d \cdot \sigma = \ln(I_0/I)$$

α – współczynnik absorpcji

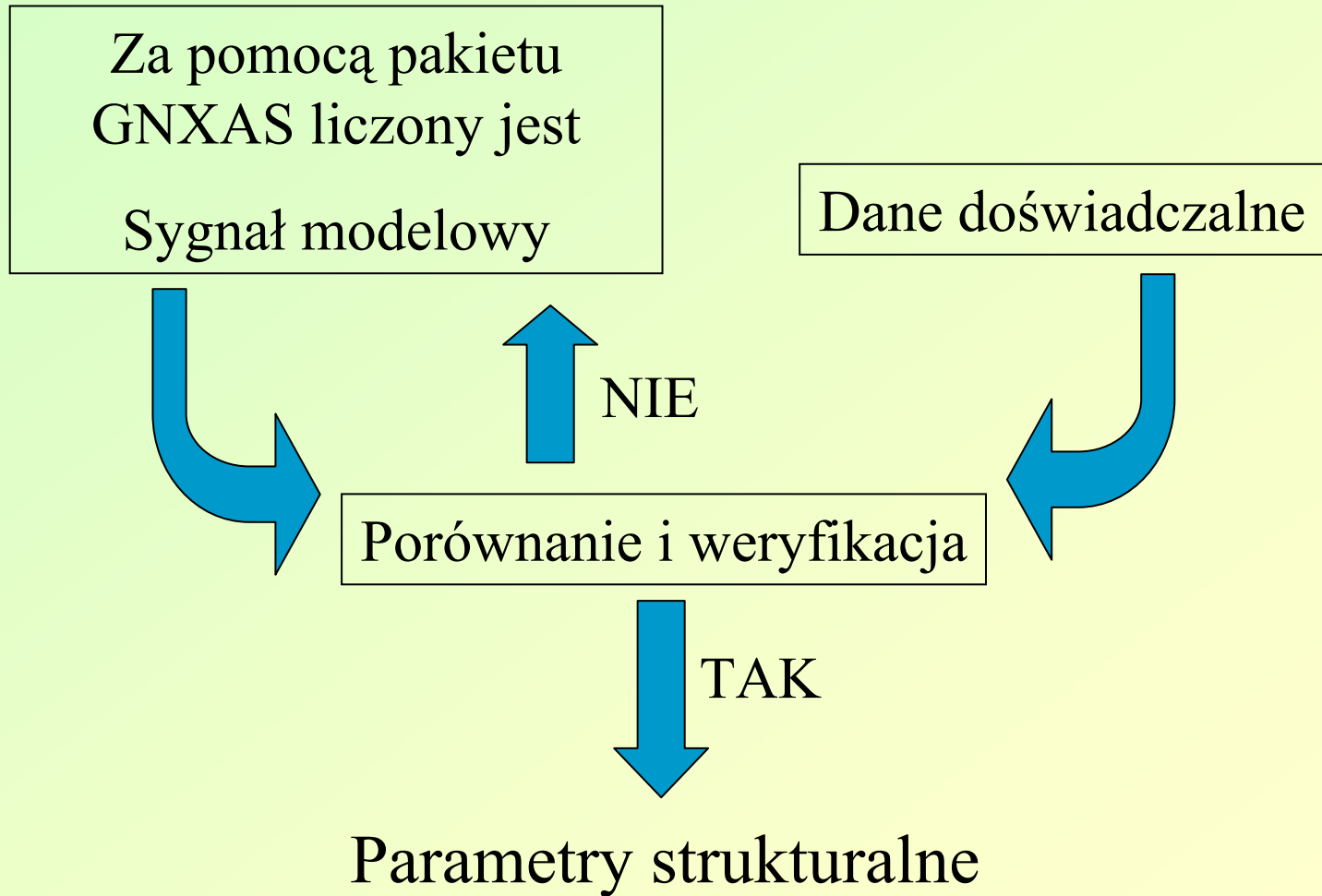
EXAFS - rezultaty

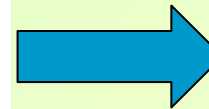
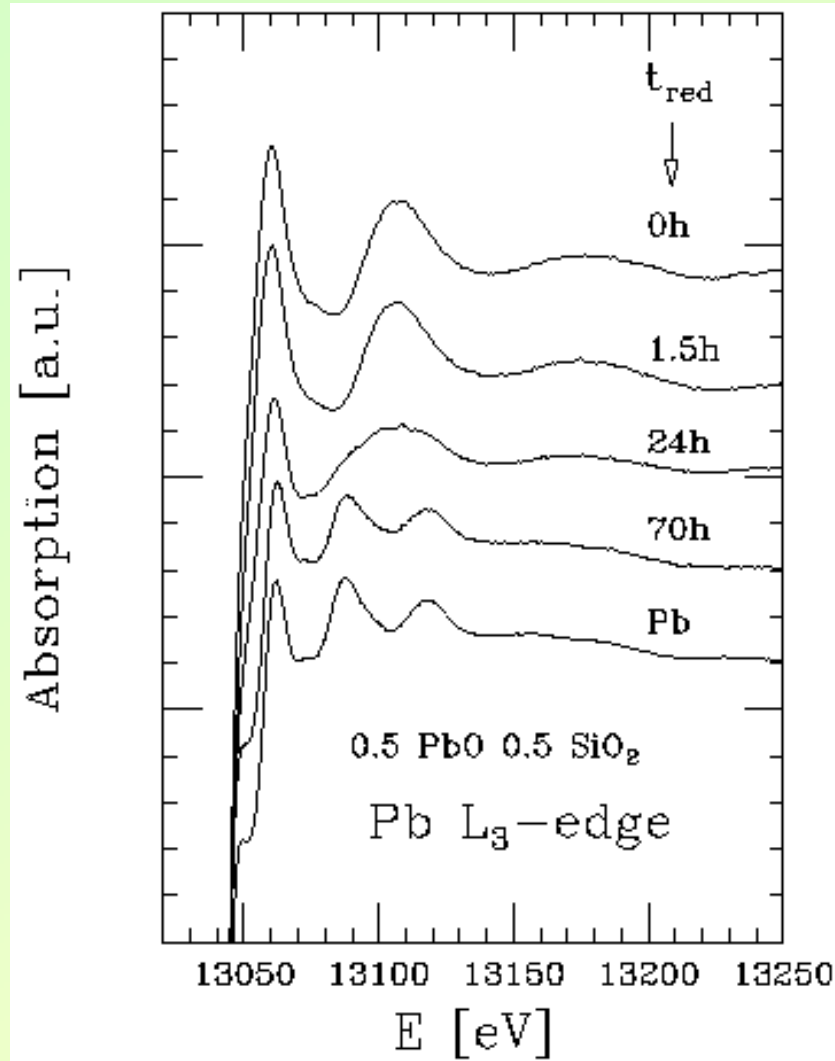
Analiza danych
(np. pakiet GNXAS)

EXAFS - rezultaty

EXAFS - rezultaty

Analiza danych
(np. pakiet GNXAS)

Parametry strukturalne

R, σ^2, β, N

EXAFS - rezultaty

Parametry strukturalne:

$$g(r) = \frac{Np(r)}{4\pi\rho r^2}$$

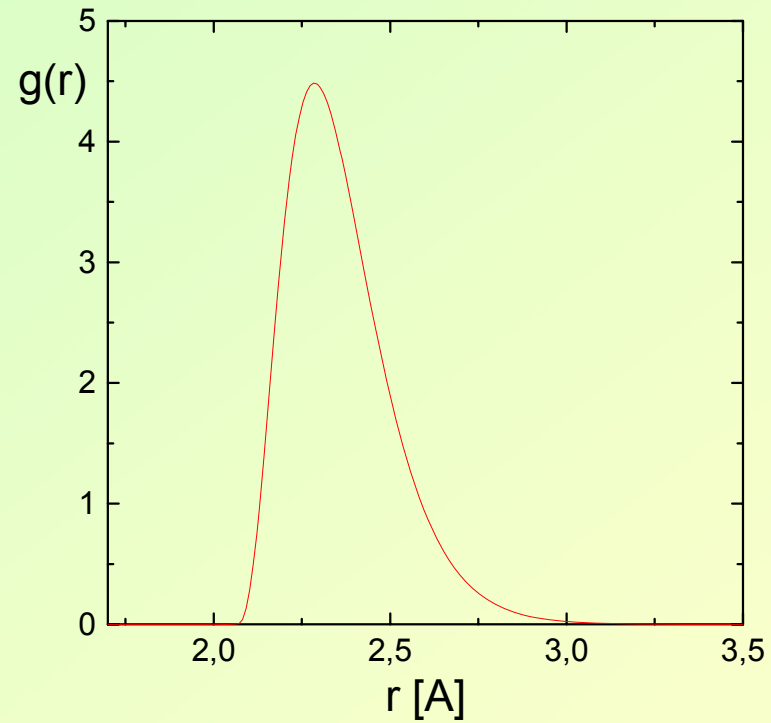
$$p(r) = \frac{2}{\sigma \cdot |\beta| \cdot \Gamma(4/\beta^2)} \cdot \left(\frac{4}{\beta^2} + \frac{2 \cdot (r - R)}{\sigma \cdot \beta} \right)^{\frac{4}{\beta^2} - 1} \cdot \exp \left[- \left(\frac{4}{\beta^2} + \frac{2 \cdot (r - R)}{\sigma \cdot \beta} \right) \right]$$

$R, \sigma^2, \beta, N;$

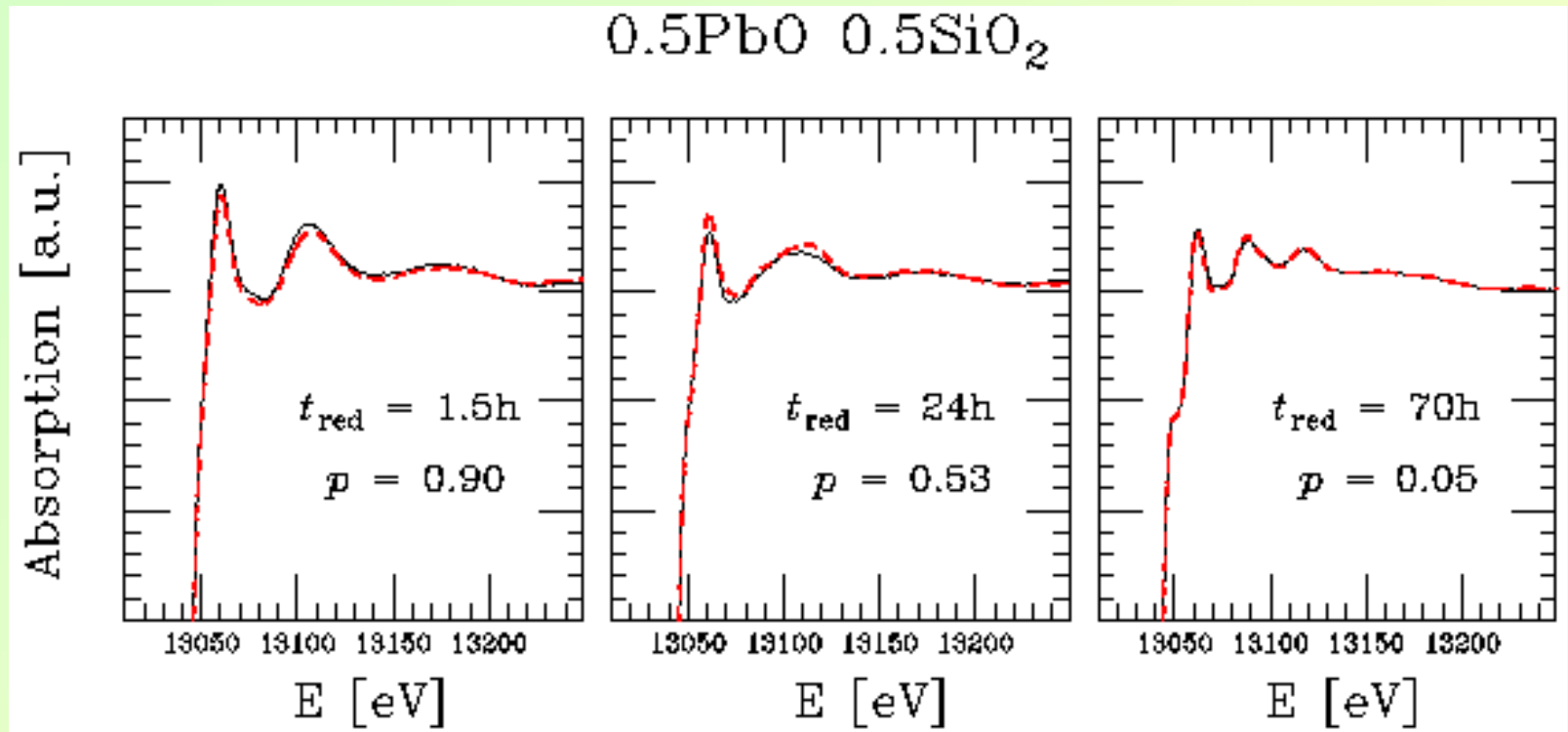
R_0

EXAFS - rezultaty

Parowa funkcja rozkładu

EXAFS - rezultaty

p - wkład od otoczenia typu I

$1 - p$ - wkład od otoczenia typu II

EXAFS – rezultaty

	kryształy	szkła	cieczce
ΔR	0.001 Å	0.005 Å	0.01 Å
$\Delta\sigma^2$	$\leq 10\%$	$\cong 10\%$	$\cong 10\%$
$\Delta\beta$	$\cong 10\%$	$\cong 30\%$	$\cong 20\%$
ΔN	0.0 (5%)	$\cong 10\%$	$\leq 10\%$
$\Delta\theta$	0.1°	0.5°	0.5°
$\Delta\sigma_\theta^2$	0.8 deg ²	1 deg ²	1 deg ²
ΔE_0	≤ 0.5 eV	0.2 eV	0.2 eV